

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 23 Volume: 5 Issue: 23

Güz 2012 Fall 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KIBRIS'TA KÖLELİK (1800-1878)

SLAVERY IN CYPRUS (1800-1878)

Güven DİNÇ*

Cemil ÇELİK**

Öz

Kölelik insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. En eski medeniyetlerden itibaren var olan kölelik müessesesi Osmanlılarda da İslami kurallar dâhilinde işlemiştir. Kıbrıs adası Doğu Akdeniz'de ticaret yolları üzerinde bulunduğundan sürekli olarak köle ticaretinin yapıldığı merkezlerden biri olmuştur. 19. yüzyılda Kıbrıs adasında kölelik eski dönemlerdeki kadar yoğun yaşanmasa da şer'iyye sicilleri ve diğer kayıtlar adada köleliğin varlığını göstermektedir. Gayrimüslimlerin köle edinebilmeleri dinen yasak olduğundan bunların köle sahipliği neredeyse yok gibidir. Nüfus defterlerine göre adanın tamamında 231 köle bulunmaktaydı. Müslümanların köle edinebilme oranı Lefkoşa'da yüzde 2,16'dır. Erkek köle miktarı kadar kadın köleler (cariye) de Kıbrıs'ta kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılma sürecinde yaşanan gelişmeler Kıbrıs'a aynen tesir etmiş ve adada kölelik giderek azalmıştır. Azat edilen köleler kısa sürede toplumsal hayata adapte olarak diğer özgür insanlar gibi hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Köle, Kölelik, Cariye, Şer'iyye Sicilleri.

Abstract

Slavery is a phenomenon as old as human history. The institution of slavery, which existed since ancient civilizations, the Ottoman Empire functioned within the Islamic rules. Cyprus Eastern Mediterranean trade routes, as there has been one constant in the center of the slave trade. Although not as intense as the former periods of slavery on the island of Cyprus and other records indicate the existence of slavery on the island. Religious point of view of non-Muslims to have slaves and there are virtually banned their ownership of slaves. According to census, there were 231 slaves in the entire island. Muslim slave ownership rates were 2,16 per cent in Nicosia. Female slaves (concubines) were used as male slaves in Cyprus. Developments of the progress of removal of slavery in Ottoman Empire influenced the same and slavery on the island had gradually decreased. Freeman live continued to adapt to social life as soon as other free peoples.

Keywords: Cyprus, Slave, Slavery, Concubine, Sharia Records.

Tarihte ve Türk Devletlerinde Kölelik

Köle, savaşlarda esir edilen veya başka bir şekilde ele geçirilip satılan insanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Daha geniş manasıyla köle, özgürlüğüne sahip olmayan, başkasının hükmü ve tasarrufu altında bulunan ve para ile alınıp satılan kimselerdir (Pakalın, 1992: 300-302). Bu nedenle köleler özgür insanlara nazaran her bakımdan daha aşağı bir statüde

* Yrd.Doç.Dr. ,Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

** Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

bulunmakta, “mal” gibi alınıp-satılabilmekte, başkalarına devredilebildiği gibi rehin olarak da gösterilebilmektedir. Köle bu fiiller karşısında hiçbir hak talep edememektedir.

Kölelik insanlık tarihi kadar eskidir ve neredeyse bütün toplumlarda var olmuştur. Bütün inanç sistemlerinde kabul görmüş, fakat katı gerçekleri yumuşatılmaya çalışılmıştır (Toledano, 2010: 1). İlk devirlerde yapılan savaşlarda esirler idam edilirken, sonradan köle olarak kabul edilip çeşitli işlerde kullanılmaya başlanmışlardır. Kölelik tarımsal üretimin ve savaşların artmasıyla giderek yaygınlaşarak, hâkim sınıfların malikânelerinde ve geniş topraklarında ağır işlerde çalıştırılmaya zorlanmışlardır (Gökpınarlı, 1969: 248).

En eski Ön Asya medeniyetlerinde toplumun önemli bir karakterini teşkil eden köleler, ilk yazılı tabletlere ve hukukî metinlere de konu olmuşlardır. (Bayram, 1996: 579-605; Akkuş, 2007: 10 vd.) Kölelik kurumu Musevilik ve Hristiyanlıkta da kabul görmüştür. Roma İmparatorluğu köleliğin en fazla görüldüğü devletlerden biri olurken, toplumda sınıfsal ayrımın belirgin olduğu Ortaçağ Avrupası’nda da geniş çapta kullanılmıştır. İslamiyet ise ilk doğuşunda köleliği kalıplaşmış bir Arap kurumu olarak bulmuştu. Zira İslâmiyet’in ortaya çıktığı sıralarda Arap yarımadasında ve Mekke’de kölelik yaygındı ve köleler hürlerle arası kesin çizgilerle ayrılmış bir alt sosyal sınıfı oluşturuyordu (Aydin, 2002: 237). İnsanlar arası eşitliği öngören İslamiyet bu kurumun sınırlarını daraltarak köleliğin sadece savaş esirlerine inhisar edilmesi ve böylece köleliğin tedrici surette kaldırılmasının yollarını hazırladı (Sak, 1992: 5-7). Zira İslam dinî yaradılış itibariyle hür doğan insanların vicdan, söz ve hareket hürriyetlerini de bir zarurî hak olarak kabul etmiştir. Bu itibarla İslamiyet köleliği, toplumsal hayat sistemi üzerinde hiçbir kötü etki bırakmaksızın, zamanla kendi kendini yok etmeye yeterli, hiçbir kimseye herhangi bir değişimi hissettirmeyecek bir formülle kabul etmiş ve bu amaca ulaşmak için de en doğru yola götürecektir kuvvetli vesileleri uygulamıştır (Wafi, 1962: 207).

İslam’a göre özgürlük insanın en tabii ve dokunulmaz hakkıdır. Fakat savaş sırasında Müslümanlar eline esir düşerek köle olanlar bu özgürlükten mahrum olabilirler. İşte İslamiyet bu noktada bu kişilerin mağdur duruma düşmemeleri ve kötü muameleyle uğramamaları için hükümler getirmiştir (Fendoğlu, 1996:77-78).

Köle kelimesi Göktürklerde erkekler için “Kul”, kadınlar için “Kün” (küng) kelimeleriyle ifade edilmiştir (Ergin, 1983: 52-64). Uygur metinlerinde geçen “Küngüz” kelimesi, cârîye kelimesinin karşılığıdır. Göktürklerde köleliğin en büyük kaynağı savaşlardı. Özellikle Çin kaynaklarında Göktürklerle yapılan savaşlarda Göktürklerin aldıkları tutsaklarını köleleştirdiklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca yazıtlarda sık sık geçen “Tigin” kelimesi köle anlamına gelmektedir. Yiğit köleye “Alp Tigin” uğurlu köleye de “Kutluğ Tigin” denirdi. Göktürkler aile büyüklerine değer verdiklerinden kendilerine onların yanında Tigin diyerek, bir çeşit aşağılayarak büyüklerini yüceltirlerdi. Giderek bu kelime prensler ve önemli kişiler için de kullanılmaya başlandı. Gerçek kölelerden kendilerini ayırmak için “Tigin” kelimesinin yanına başka ekler de koymuşlardır (Bozkurt, 1981: 97-100). Ancak diğer eski göçebe Türk boylarında köleliğin fazlaca bir yer tutmadığını belirtmek gerekir.

Osmanlı Türkçesi’nde, köle kavramı erkekler için “Kul”, kadınlar için “karavaş, cârîye” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu kelimeler bazı kanûnnâme ve şer’iyye sicilleri gibi çeşitli belgeler ve şiirlerde aynı anlamlarda kullanılmışlardır (Engin, 1988: 4).

Osmanlı devletinde kölelik başından itibaren mevcuttu. Örneğin Orhan Bey’in eşi Yarhisar tekfurunun kızı Holifira 1299’da Osman Bey’in baskını ile ele geçirilmiş bir esirdi (Kanbolat, Taymaz, 1990: 38). Öte yandan devlet kuruluşundan itibaren Balkanlarda genişlediğinden I. Murat döneminde buralardaki savaşlarda alınan esirlerden Acemioğlanlar Ocağı oluşturuldu. Bu ocak, savaşlarda ve akınlarda ele geçirilen esirlerden beşte birinin (pençik) devlet hesabına alınmasından ve Osmanlı sınırlarında yaşayan Hristiyan ailelerden toplanan çocuklardan meydana getirilmekteydi. Türk kültürüyle yetiştirilen çocuklar daha sonrasında devletin önemli kademelerine, vezirlik ve sadrazamlığa kadar yükselebilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 5).

Osmanlı idaresi açısından kölelik ve câriyelik kurumları, kişilere mahsus bir konu olması dolayısıyla sadece bunların haklarını gözetin ve koruyan bir hamilikten öteye gitmemiştir. Osmanlı yönetimi açısından bir diğer özellik ise devlet tarafından alınan vergidir. Devlet savaşlarda ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesinden pençik vergisi, köle satışlarından “*Bâc-ı Ubûr*” veya “*Resm-i Geçit*”, “*Bâc-ı Pazar*”, sonradan da kullanıcı vergisi şeklinde vergiler tahsil etmekteydi. Ülkenin hiçbir yerinde bu vergiler ödenmeden köle sahibi olmak mümkün olmayıp, uygulama 1857 yılına kadar devam etti (Toledano, 1994: 58; Erdem, 2004: 34-35, 46).

Osmanlılarda köleler önemli yer tutmakla beraber kullanım alanları bakımından kamu yönetimi, askerlik ve ev hizmetleri alanlarında sınırlı kalmış, aynı dönemde Batı toplumlarında ve Amerika’da olduğu gibi tarım ve endüstride pek kullanılmamakta, genellikle ailenin bir ferdi olarak kabul edilmekteydi. Bu sebeple kölelik son derece yumuşatılmış olduğundan köleler birer hizmetli durumundaydılar (Erdem, 2004: 85-86).

Dünya’da ve Osmanlı Devleti’nde Köleliğin Kaldırılışı

İnsanlık tarihinde gayri insanî bir kurum olan köleliğin kaldırılması şiddetli mücadelelerden sonra gerçekleşebildi. XVIII. yüzyılda köleliğe karşı gelişen tepki Batılı ülkelerde demokrasinin gelişmesiyle başladı. 1794 yılında Fransız İhtilali’nin etkisiyle Fransa’da köle ticareti yasaklandı. Uluslararası alanda köleliğin kaldırılması konusunu ilk ortaya atan köle ticaretini yüzyıllarca koruyan İngiltere oldu. İngiltere 1807’de İmparatorluk ülkelerinde köle ticaretini yasakladıktan sonra 1814’te Fransa ile köleliğin kaldırılması için mutabakata vardı. Bunun sonucunda 1833’te İngiltere, 1848’de Fransa, 1858’de Portekiz ve 1863’te Hollanda, 1865’te ABD bütün kölelerin azat edildiğini duyurdu (Esen, tarihsiz: 102; Ogan, 1956: 42).

Köleliğin kaldırılması 1890 Bürüksel Konferansı ve 1919 Saint Germain Sözleşmesi’nde de yer aldı. Bu sözleşmeye istinaden Milletler Cemiyeti 1926’da köleliğin kaldırılması için çalışma başlattı. Birleşmiş Milletler teşkilatı ise 1948’de “*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*”ni yayımlayarak “*Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır*”¹ hükmünü getirmiştir.

Osmanlı yönetimi XIX. yüzyılda dünyada köleliğin yasaklanmasına (Sak, 1994: 259-266) yönelik gelişmelere duyarsız kalmayarak tedricen köleliğin kaldırılması ve ticaretinin engellenmesine dair kanunlar çıkardı². Bu kanunların çıkarılmasında Avrupalı devletler, özellikle de İngilizler oldukça müdahil olmuşlardır (Toledano, 1993: 484; Bozkurt, 1990a: 46; Bozkurt, 1990b: 1504).

Zira Tanzimat Fermanı da insanların eşitliğini öngörüyordu. Ancak köklü bir geçmişte bulunan böylesine bir kurumu birden kaldırmak mümkün değildi (Erdem, 2004: 124-126). İlk önemli adım 1846 yılında İstanbul Esir Pazarı’nın kapatılmasıyla atıldı (Ahmed Lütfi Efendi, 1999: 1239). Ertesi yıl zenci köle ticareti çıkarılan fermanla yasaklandı (Erdem, 2004: 137).

Osmanlı imparatorluğu, 1856 yılında Paris Antlaşmasıyla Avrupa Devletler Hukuku’na dahil olduktan sonra Avrupa’da kölelik konusunda yapılan düzenlemeleri daha yakından takip etmeye başladı. Bu bağlamda 1857 Şubatı’nda çıkarılan bir fermanla İmparatorluk genelinde dışarıdan zenci köle girişi kesinlikle yasaklanarak tacirlerinin cezalandırılması kararı alındı (BOA., HR.MKT., 240/5). 1857 fermanıyla kölelik kaldırılmamış, sadece ticareti ve ülkeye yeni köle girişi yasaklanmıştı. Bu ise mevcut kölelerin hukukî durumlarının devamı anlamına geliyordu³ (Erdem, 2004: 162-163). 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’nde de kölelerle ilgili hükümler vardı. Kanunname’nin 112. maddesinde, köle ve câriyelerin efendilerinin izni ve memurun marifetiyle mirî araziye devletten tefviz, ya da üçüncü şahıslardan ferağ yoluyla iktisap etmesine izin verilmiş, kölenin azat edilmeden ölmesi halinde arazisinin kimseye intikal

¹http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf (çevrimiçi)

² Osmanlı yönetimi XIX. yüzyıl öncesinde zaman zaman değişik bölgelerden gelen kölelerin yasaklanmasına dair kararlar alabilmekteydi. Bunlardan bir örneği İranlı kölelerin yasaklanmasında görülmektedir.

³ Bu yasak yeterince uygulanamamış olacak ki 1877’de yenilenerek tekrar yayımlandı.

etmeyeceği, azat edildikten sonra ölen köle ve câriyenin arazisinin ise ancak hür olan mirasçılarına intikal edeceği kabul edilerek, kölelik intikal engeli sayılmıştı (Cin, 1979: 40).

Bâbîali 1889 yılında çıkarılan bir kanunla zenci köle ticareti yapanların Nizamiye Mahkemelerinde yargılanmasını sağlarken, ertesi yıl Brüksel’de köleliğe karşı toplanan konferans kararlarını imzaladı (Erdem, 2004: 163, 179-185; Bozkurt, 1990a: 51). Bütün bu gelişmelerle birlikte Osmanlı yöneticileri, yeni köle temin edilmemesi ve kölelerin azat edilmesi gibi unsurların bileşimi sayesinde ülkede köleliğin sona ereceğini düşünmüşlerdi. Nitekim belli bir hizmet süresinden sonra kölelerin azat edilmesi geleneği ve son dönemde ev hizmetlerinde bulunurken kaçan köle sayısının artması sonucunda köleliğin lağvedildiğine dair bir kanun çıkarılmadan Cumhuriyet dönemine girildiğinde kölelik sosyal hayattan kalkmış bulunuyordu (Erdem, 2004: 200; Parlatır, 1987: 417-420).

XIX. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı’nda Kölelik

Kıbrıs’ta kölelik, diğer Akdeniz toplumlarında olduğu gibi köle ticaretinin yaygın olduğu Mısır ve Arap topraklarına yakınlığı dolayısıyla ticarî bakımdan önemli bir temaydı (Braudel, 1990: 71). Bu açıdan adada Osmanlı hâkimiyetinden önce kölelik kurumunun varlığı Jennings tarafından aydınlatılmıştır. Özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedikliler ve Cenovalılar adada şeker pancarı üretiminde geniş biçimde kölelerden faydalanmışlardı. Şeker üretim merkezleri olan Piskopi ve Kukla kazalarına dışarıdan çok sayıda esir getirilerek köleleştirilmiş ve tarlalarda çalıştırılmıştı (Jennings, 1993: 240).

Venedikliler zamanında, 1560 yılında, toprağa bağlı köle olarak bilinen pariciler 93.440 kişiyle ada nüfusunun % 33’ünü oluşturmaktaydı (Papadopoulos, 1965: 19). Adada Osmanlı düzeninin sağlanmasıyla birlikte bu sınıf serbest kalarak isteyenler özgür, isteyenler de eski efendilerine hizmet etmeye devam ettiler. Vakıf kurucularının da bazı köleleri serbest bırakmalarına izin verildi. Hatta bunlardan bazıları sonradan vakıfların yöneticisi dahi oldular (Dündar, 1998: 397-398). Öte yandan fetihten sonra karşı koyup yakalananlar Lefkoşa’da oluşturulan esir pazarında satışa tabi tutulmuşlardı ki o dönemde Kıbrıs’ta kölelerin büyük kısmı bunlardan oluşuyordu (Cobham, 1908: 142; Hatay, 2009: 166;). Bu dönemde Kıbrıs’ta 13.719 köle satışı gerçekleşmişti (Jennings, 1993: 174).

İslâm hukukunun tanıdığı bir müessese olan kölelik Kıbrıs’ta XIX. yüzyıl başlarında geçerliliğini korumaktaydı. Bu yüzyılda Kıbrıs’ta kullanılan kölelerin menşeleri genellikle Kafkasya ve Kuzey Afrika ülkeleri olarak tespit edilmiştir (Erdönmez, 2004: 60).

Fransa’nın Mısır’ı işgali öncesinde Mısır’a köle getirip götürmek kesinlikle yasaklanmıştı. 1850’lerin başına kadar sürecek olan bu yasak (Erdem, 2004: 60), Doğu Akdeniz köle ticaretinin uğrak noktalarından biri olan Kıbrıs’ı da doğrudan etkiledi. Kıbrıs yöneticilerine hitaben 1803 tarihli yazılan bir hükümde, Mısır tarafına köle satışının yasak olduğu bir kez daha hatırlatıldı. İlgili emirde, Mısır tarafına esirci taifesinin köle götürmesi yasaklanmasına rağmen bazılarının İstanbul’dan kıyafetlerini değiştirmek suretiyle köle çıkarıp Mısır tarafına nakletmekte oldukları ihbar alındığından adaya gelen gemilerin sıkı bir şekilde denetlenmesi gerektiği açıklanmıştı (KŞS., 24, 35/4).⁴

Fransız işgalinin son bulmasından sonra da Mısır’dan köle ticareti yasağının sıkı biçimde devam ettirilmesinin, Memlûkların Mehmet Ali Paşa tarafından ortadan kaldırılmasında etkili olduğu öne sürülmektedir. Zira bu yasak Osmanlı yönetiminin Mısır’daki Memlûklar üzerine başlattığı harekâtla eşzamanlı olarak 1786 yılında uygulanmaya başlanmıştı (Erdem, 2004: 59-

⁴ “...esirci tâifesi vesâirleri fîmâ ba’d iklim-i Mısır cânibine gulâm götürmeleri men' olunub husûs-ı mezkûr Âsitâne gümrüğü emînine tenbîh ve te'kid olunmuş olduğundan kat'-ı nazar Akdeniz boğazında vesâir adalarda mürrûr eden tüccâr sefîneleri yoklanub derûnlarında o makûle Mısır'a gider tebdîl-i kıyâfet firârî gulâm bulur ise mürrûrlarına ruhsat verilmeyüb teokîf olunmaları için bundan akdem cânib-i Devlet-i Aliyye'den ekîdü'l-mazmûn evâmir-i aliyye neşrile cümle Akdeniz adaları ve sâhil kazâlarının hükkâm ve zâbitânına tenbîh ve te'kid olunmuş idi bu evânda ba'zı kimesneler Âstâne'den kıyâfetlerin tebdîl ederek köle çıkarub Mısır cânibine götürmekde oldukları sahîhan tarafımıza haber verilmekle...”

61). Yine bu yasak dolayısıyla ülke içerisinde köle dolaştırılması da izne bağlıydı (BOA., C.DH-23/1125).

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı imparatorluğu topraklarında yürütülen köle ticaretinde Afrika kökenli kölelerin payının arttığı bilinmektedir. Buna yol açan temel gelişme Gürcistan ve Kafkasların Rus işgaline uğraması sonucu buralardaki köle kaynaklarının tıkanmış olmasıdır (Fisher, 1971: 1-2; Lewis, 1992: 72-73). Ayrıca 1850'lerin ortalarından 1860'ların ortalarına kadar geçen sürede köleleştirilen Çerkeslerin çoğu Ruslar tarafından Kafkaslardan sürülen mültecilerdi (Toledano, 2010: 12).

Mısır'ın 1820-1822 yıllarında günümüz Sudan bölgesini işgal etmesinden sonra - ki Mehmet Ali Paşa'nın işgaldeki amaçlardan biri de budur - Osmanlı topraklarına Mısır pazarından her yıl daha fazla köle gelmeye başladı. Hatta 1830'ların sonlarında Sudan'dan çıkarılan köle sayısı tahmini olarak 2500 civarında bulunduğu öne sürülmektedir (Baer, 1967: 420) Bu durum Doğu Akdeniz köle ticaretinde uğrak noktalardan biri olan Kıbrıs'ta da açık biçimde görülmektedir (Bkz. Ek 1, Harita).

Kıbrıs'ın köle ticareti akışındaki yerini göstermesi açısından 14 Aralık 1822 tarihli bir belge güzel bir örnek teşkil etmektedir. Belgede Şerife Hatice bint-i Ali adlı hatun Mısır'dan İstanbul'a giderken Kıbrıs'a uğradığında burada ölmüştü. Şerife Hatice adlı kadın Kıbrıs'a geldiğinde yanında birkaç parça eşyadan başka sadece iki siyah, bir beyaz câriye ve bir siyah köle ile bir simli kılıcı vardı. Şerife Hatice anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'dan Mısır'a köle satın almak için gitmiş, ancak dönüşte yol üzerinde, adada vefat etmişti. Varisi de bulunamayan kadının yanındaki nakit parası, eşyalarıyla birlikte köle ve câriyelerinin ederi olan 5.339 kuruş 5 para devlet hazinesine bırakılmıştı (KŞS., 30, 180/1; KŞS., 31, 16/1). Bu belge aynı zamanda 1850'lerin başına kadar Mısır'a uygulanan köle ticareti yasağının da bir şekilde delindiğini ortaya koymaktadır.

Bir başka belge ise Mısır'a köle ticareti yasağının kalktığı 1850'li yıllara aittir. 1856 tarihli belgeye göre hayriye tüccarlarından Hacı Salih Ağa altı kölesini Mısır'da satmak üzere Kıbrıs'tan Yusuf Ağa'yı kendisine vekil tutmuştu. Ancak bu köleler istenilen zamanda satılamayınca Yusuf Ağa bazı masraflar göstermiş, bu ise aralarında soruna yol açmıştı (BOA., HR.MKT-140/68).

Osmanlı yönetiminin yukarıda bahsedilen 1857 tarihli siyah köle ticaretinin ülke genelinde yasaklanması ve böylece köleliği tedricen kaldırma politikası (Erdem, 2004: 123) doğrultusunda Kıbrıs'taki köleler, aynı yıl Kıbrıs hükümet konağına gelerek 15-20 senedir hizmet vermelerine rağmen sahipleri tarafından giyimleri ve yiyeceklerine bakılmadığı, hatta zaman zaman darp edildikleri şikâyetleriyle çıkan fermanlar gereği azat edilmelerini talep ettiler. Ancak ferman kölelere azatlık getirmeyip sadece dışarıdan getirilmesini ve ticaretini önlemek üzere olduğundan eski köle sahipleri azatlığa yanaşmamakta ve kendileri isteyinceye kadar mülkleri olduğunu söylemekteydiler. Konu ile ilgili verilen kararda, kölelerin sahiplerinin rızası olmadan azat olmamaları, fakat kölelere herhangi bir kötü muamele yapıldığı takdirde gerekenlere cezalarının verileceği uyarısı yapılmıştı (BOA., HR.MKT-240/5).

Ayrıca 1857 fermanının çıkarılmasıyla Kıbrıs'ta köle ve cariyelere yapıldığı duyulan kötü muameleler daha sert biçimde uyarılmaya başlanmıştır. Üstelik bu konuda İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin temsilcileri de işin takipçisi olmuşlardır. Ayrıca bu devletler, özellikle de İngiltere, kaçan kölelere hamilik rolünü de üstlenmiştir (Toledano, 2010: 56). Bunlardan birinde, 1857 yılı içerisinde, Kıbrıs'ta zenci bir cariyeye uğradığı kötü muamele dolayısıyla firar etmiş, bunun üzerine olaya dahil olan İngiltere konsolos vekili bu cariyeyi Avusturya konsolos vekiline vermiş, cariyeye bir süre sonra azatlı bir zenci ile evlenmiş, fakat bundan birkaç ay sonrasında ise eski sahibesi tarafından yakalandığında daha kötü bir muameleye maruz kalmıştı. İşte bu olayın Avusturya konsolos vekili tarafından ihbar edilmesiyle Bâbîâli Kıbrıs mutasarrıfına bir yazı ile böyle uygunsuz vakaların önüne geçilmesi ve kölelere/cariyelere daha iyi muamele yapılması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştu (BOA., HR.MKT-233/89).

Osmanlı imparatorluğunda köleliğin yasaklanması süreci, İngiltere gibi Avrupalı devletlerin müdahalesiyle birlikte hızlandıkça, geniş ve zengin köle kaynaklarına sahip Osmanlı ülkesinde köle kaçakçılığı da o nispetle artış göstermekteydi. Nitekim bu durum İngiltere Kıbrıs konsolosu R. H. Lang'ın dikkatini çekmiş ve adanın mutasarrıfı Aziz Paşa'ya son dönemlerde yasadışı köle ticareti gerçekleştiğini belirterek önlem alınmasını söylemişti (Luke, 1989: 254).

Kölelerin ve câriyelerin en fazla görüldüğü belgeler şer'iyeye sicillerinde yer alan miras tutanaklarıdır (Canatar, 2009: 38-41). Erkek köleler gulam, zenci gulâm veya siyah köle şeklinde geçerken kadın köleler câriye, zenci câriye, beyaz câriye şeklinde kaydedilmişlerdir. Bunlar çoğunlukla ölen kişinin bıraktığı mallar arasında yer alırken kölenin erkek veya kadın olduğu, rayiç bedeli ile birlikte kaydedilmiştir. Burada özellikle, devrin ve Osmanlı toplumunun meseleye bakış tarzını yansıtan kurum olarak köleler, tereke kayıtları içerisinde kıymet sıralamasına tabi tutulmamaktaydı. Kişinin malları sıra ile yazılırken köle her hangi bir eşya veya hayvandan sonra yazılmaktaydı (Erdönmez, 2004: 216-217).

Kölelerin sıklıkla yer aldığı belge türlerinden bir diğeri evlilik dolayısıyla kararlaştırılan mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel bedelleridir (Aydın, 1985 103-105:). Köleler evlenme sırasında mehr-i muaccel veya mehr-i müeccel uygulamasına tabi tutulabiliyordu. Örneğin 1 Ekim 1892⁵ tarihli bir belgede Aliye Hanım, Behçet Efendi ile evlilikleri esnasında kararlaştırılan mehr ücreti içerisinde bir de cariye bulunmaktaydı (KMA., Z.D., 21, s.83, hük.2).

Kölelerin mehir konusu yapıldığına işaret eden diğer bir belge türü tereke kayıtlarıdır. Sözelimi Zaim Elhac Mehmet Ağa b. Mustafa b. Abdullah öldüğünde eşi Havva Hatun'a 500 kuruş değerinde bir siyah câriyeyi mehr-i muaccel olarak arkasında bırakmıştı (KŞS., 24, 152/1, H. 13 Safer 1221/M. 2 Mayıs 1806). Bu konuda bir diğer örnek Lefkoşa'nın Cami-i Cedit mahallesinden İbrahim kızı Zeliha adlı kadın kocası Mustafa Efendi b. Hacı Hafız Mehmet Efendi'den mehr-i muaccel olarak bir siyah câriye akdettirmiş, fakat siyah câriyeyi alamayan kocası eşine ortalama bir siyah câriye değeri olarak 600 kuruş teslim etmişti (KŞS., 29, 162/3, H. 8 Şevval 1232/M. 21 Ağustos 1817).

Köleler boşanma kayıtlarında da sıklıkla yer almaktadır. Bu konudaki bir örnekte, Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinden Hacı İbrahim Ağa ile karısı Şerife Kadın bint-i Mustafa Ağa geçimsizlik nedeniyle boşandıklarında, Hacı İbrahim Ağa, Said adlı kölesini Şerife Kadın'a bırakmıştı (KŞS., 39, 20/1, H. 29 Rebiülevvel 1258/M. 10 Mayıs 1842). Benzer biçimde Lefkoşa'nın Tahte'l-kale mahallesinden Hacı Mehmet Ağa kızı Melhan Hanım kocası Osman Efendi'den anlaşarak boşandıklarında Osman Efendi mehr-i muaccel olarak bir nefer siyah câriyeyi Melhan Hanım'a vermişti (KŞS., 49, 124/3, H. 23 Zilhicce 1285/M. 6 Nisan 1869).

Kıbrıs'ta kölelikle ilgili yaşanan gelişmelerden biri de intihar, cinayet vb. olaylara kalkışan kölelerdir.⁶ Minareliköy'den Veli oğlu Ahmet'in zenci kölesi kendisini bir zeytin ağacına asmak suretiyle intihar etmişti (KŞS., 38, 192/3, H. 9 Rebiülâhir 1257/M. 31 Mayıs 1841).

Rusya konsolosu⁷ Marko Santi'nin köleleri arasında çıkan bir tartışma sonucu konsolosun kölesi Said'in diğer köle Zenci Mercan'ı öldürmesi adada gündemi uzun süre meşgul etmişti.

⁵ Aynı belgede İngiliz döneminde kölelerin alım satımı tamamıyla yasaklığından cariye'nin mehr-i müeccele konu olması engellenmiştir. Ne var ki evlilik daha eski bir tarihte gerçekleştiğinden söz konusu cariye evlilik esnasında mehr-i müeccel uygulamasına tabi tutulmuştu.

⁶ Toledano, kölelerin işlediği suçların, safi bir suç olmasının ötesinde, sosyal direnme ve boyun eğme psikolojisi olarak da görülebileceğini belirtmektedir. Bkz. Toledano, 2010: 141-185.

⁷ Osmanlı imparatorluğunda konsolosların köle edinme hakları vardı. Konsolosların sahip oldukları köleler ve câriyeler yapılan ahitnameler gereği her türlü vergiden de muaftı. "[...] kendisi ve evlâları ve tasarrufunda olan câriyeleri harâc ve avâriz ve kassâbiyye akçesinden ve îrâd olunmak üzere mezbûrların yedlerinde olan hâne-i avâriza bağlı emlak ve arâziden ve kezâlik sonradan iştirâ eyledikleri emlak ve arâziden mâ'adâ sâkin oldukları menzilleri ve kadîmden menzilleri levâhukı olan bağ ve bağçenin avâriz ve tekâlif-i örfiyyesinin cümlesinden mu'âf ve müsellemler olub [...]" KŞS., 24, s.11, hük.2 (H. 29 Recep 1217/M. 25 Kasım 1802).

Rusya konsolosunun kölelerinden Said, Zenci Mercan'ı balta ile katletmişti. Ayrıca Arap Said konsolosun hayatına da kastetmişti. Öldürme vakasının görüldüğü mahkemede konsolos tercümanı Acı Avankili de hazırды. Cinayetin Said tarafından işlendiği kesinlik kazanmışsa da nasıl meydana geldiğinin ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılması için yeniden mahkeme tertip edildi. Mahkemede Said, Mercan'ı kasten ve baltanın keskin tarafıyla göğsüne vurmak suretiyle öldürdüğünü itiraf etmiş (Erdönmez, 2004: 84-85) ve mahkeme neticesinde Arap Said küreğe mahkûm olunmuştu. Konsolos Marko Santi sadarete gönderdiği dilekçesinde Arap Said'in serbest bırakılması durumunda adaya tekrar döneceği ve kendisini öldürmeye kalkışacağına dair çekincelerini açıklamış; bu sebeple huzurunda idamı ya da en azından beş yıl süreyle kürekte kalmasını talep etmişti (BOA., İ.MVL- 49/944). Meclis-i Vala'ya havale edilen konu burada yapılan değerlendirmeden sonra Arap Said'in konsolosun huzurunda idam edilmesinin uygun olmayacağı, fakat ömür boyu küreğe konulmasının yerinde bir karar olacağı kanaatine varılmıştı (BOA., İ.MVL- 49/944).

Kıbrıs'ta yaşanan benzer bir diğer olay da Leymosun'un Platanistia köyünden Mercan adlı kölenin Abdülfettah'ı kasten öldürmesidir. İddiaya göre Mercan sahibi Abdülfettah'ı baltanın keskin tarafıyla önce ayağına, sonra da başına vurmak suretiyle katletmişti. Abdülfettah'ın diğer kölesi Said de olaya şahit olduğundan Mercan suçunu itiraf etmek zorunda kalmıştı. Konu hakkında gönderilen emirde ailenin kisası affedebileceği, ancak varislerden bir kişinin bile affa karşı çıkması halinde kisasın icra edilmesi gerektiği bildirilmişti (Erdönmez, 2004: 86-87).

Kölelerin karıştığı bir diğer öldürme olayı da Kalavaç köyünden Emine'nin kocası Hacı İbrahim'in zenci kölesi Abdullah tarafından öldürülmesidir. Zenci Abdullah görülen mahkemesinde Emine'yi öldürüp, bacağına kuyuya attığını itiraf etmiş ve buna dayanılarak üç sene süreyle prangaya konulmuştu (BOA., MVL-783/46).

Bir başka örnekte de Değirmenlik'e bağlı Kızılbaş köyünden öldürülen Papaz Mihaili veled-i Papaz Yani'nin öldürülmesiyle, varisleri tarafından aynı köyden Arslan Ahmet'in azatlı zenci kölesi Mercan hakkında cinayet işlediği suçlamasıyla dava açılmıştı (KMA., Z.D., 8, s.24, hük.1, (H. 25 Rebiülahir 1280/9 Ekim 1863).

Benzer biçimde Bafı Abdüsselam bin Abdullah'ı öldürdüğü iddiasıyla varisler tarafından Kuklalı Mustafa'nın azatlı kölesi Selim b. Abdullah'a cinayet davası başlatılmıştı (KMA., Z.D., 2, s.129, hük.1).

Şevki adlı bir şahsın kölesi bulunan Riya, sahibi Şevki'nin Kıbrıs'ta altıncı alayda görevli neferlerden Murat'ın zevcesine tecavüzde yardımı dolayısıyla sahibiyile birlikte hapse atılmıştı (BOA., MVL-784-54).

1831 nüfus defterlerine göre Lefkoşa'da 76 köle bulunuyordu. Bunlardan biri Çerkes, diğeri de Rum asıllıydı (BOA., TŞR.KB.d., 40, s.2-67). Rum kökenli kölenin adı Mustafa, Çerkes asıllı kölenin adı ise Musa idi. Lefkoşa'nın genelinde ise tüm nüfus 5.776 olarak sayılmıştı (Dinç, 2010: 201). Buna göre Lefkoşa'da kölelerin toplam nüfusa oranı % 1,31 nispetine ulaşmaktadır. Kölelerin Müslümanlara ait olduğu düşünülürse, Müslümanların sahip olduğu 3.514 kişilik nüfusa karşılık % 2,16 rakamı ortaya çıkar.

Nüfus defterlerine göre adanın tamamında bulunan köle sayısı ise 231'di. Bunların ikisi hariç diğerlerine Müslümanlar sahipti. Diğer ikisi ise Tuzla kaza merkezinde bulunan Labir adlı bir Fransız tüccarın sahip olduğu Mercan ve Said adlarındaki kölelerdi (BOA., TŞR.KB.d., 40, s.124). Belirtilen rakamlara kadın köle olarak adlandırılan câriyeler (Pakalın, 1993b: 259) dahil değildi. Zira nüfus sayımlarında yalnızca erkek köleler kaydedilmişlerdi. Diğer yandan 1800-1878 döneminde yer alan Kıbrıs (Lefkoşa) şer'iyye sicil kayıtlarından incelenen 24 defterde tespit edilebilen 117 kölenin 83 (% 71) tanesi câriye idi. Bu ise nüfus defterlerinde yer almasa da Kıbrıs'ta bulunan kölelerin büyük kısmının kadın (câriye) olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise Kıbrıs nüfus defterlerinde kayıt altına alınan 231 köle sayısının - ki bunlar sadece erkek kölelerdi - câriyelerle birlikte çok daha fazla olacağına işaret etmektedir. Kabaca bir hesapla,

şer'iyeye sicillerinden belirlenebilen câriyelerin tüm köleler içerisindeki % 71'lik oran nüfus defterleri için uygulanırsa; yani nüfus sayımında kaydedilen 231 erkek köle (% 29), bunun yanında kayıtlara geçirilmemiş tahminî 565 (% 71) câriye ortaya çıkarılmış olur ki, bu da toplamda 796 köle/câriyeye tekabül etmektedir. Bu rakam ise ada genelinde sayılmış bulunan 45.319 erkek nüfusa kadınların da dahil edilmesiyle ortaya çıkan 90.638 (Dinç, 2010: 196-219) kişilik toplam nüfus içerisinde % 0,87 nisbetinde bir köle/câriye oranı ortaya çıkarmaktadır.

Osmanlı yönetimi gayrimüslimlerin köle edinmelerini yasaklamışsa (Karataş, 2007: 137-164)⁸ da zaman zaman bundan vazgeçtiği dönemler de olmaktadır (Erdem, 2004: 43-46). Ayrıca Kıbrıs gayrimüslimlerinin Osmanlı döneminde köle edinmede çekinceli davrandıkları da bilinmektedir (Hatay, 2009: 172). İncelenen Kıbrıs Nüfus Defterlerinde gayrimüslimlerin veya Avrupalıların belirtilen örnekten başka köleye sahip olduğuna dair veri bulunmamaktadır. Fransız tüccarın sahip olduğu köleler incelenen belgelerde tek istisna olarak göze çarpmaktadır. Bu durum Jennings (Jennings, 1993: 242), Çiçek (Çiçek, 1992: 99) ve Çevikel'in (Çevikel, 2000: 209) Gayrimüslimlerin köle edinme haklarının olmadığına dair iddialarını doğrular niteliktedir. Hatta Çiçek bu durumu İslam Hukuku'nun Hanefi fıkhına bağlamaktadır (Çiçek, 1992: 99). Ancak 17. ve 18. yüzyıllar için ileri sürülen ve hukukî dayanağı ile izah edilen gayrimüslimlerin köle edinmemeleri durumu nüfus defterlerine göre geçerli ise de diğer belgelerde bu durumun farklı istisnaî halleri tespit edilebilmektedir. En başta devlet merkezinden gönderilen emirlerde Kıbrıs'a gelip giden yerli ve yabancı gayrimüslimlerin ve bunların yanlarında bulunduracakları kölelerin vergi amaçlı kayıt altına alınması hususu hatırlatılmaktaydı (KŞS., 32, 46/1)⁹. Yani gayrimüslimler köle edinebilirler ve bunların vergilerini vermekle yükümlüydüler. Dolayısıyla 17. ve 18. yüzyıllar için ileri sürülen gayrimüslimlerin köle edinmemeleri hususun en azından XIX. yüzyılda uygulamada kısmen geçersiz görünmektedir. Nitekim bu konuda bazı örnekler mevcuttur. Bunlardan biri Baf'ın Nada köyünden vefat eden Hacı Salamo'nun geride bıraktıkları arasında 1.500 kuruş değerinde bir siyah cariye ve 3005 kuruş değerinde bir Arap köle bulunmaktaydı (KŞS., 41, 161/1). Bir diğer örnekte de Limasol kazasının Ağrotor Köyü'nden İlya'nın terekesi arasında 1.800 kuruşluk bir siyahî Arap köle kaydedilmişti. 21 Aralık 1843 tarihli bir diğer belgede ise Eleni, Sersimli Petraki, Mardorose Tomik, Yorgaki ve Acı Sihar isimli kişilerin borçlarına karşılık rehin verdikleri mallar içerisinde bir de siyah câriye bulunmaktaydı (Erdönmez, 2004: 217). Bu örnekler gayrimüslimlerin köle edinmede çekinceli davrandıklarını göstermekle birlikte sınırlı da olsa kölelere sahip olabildiklerini açıklayıcı niteliktedir.

İslam hukukunda köleliğin ikinci kaynağı doğum yani köleden doğmadır. Kölelik için annenin hukukî durumu esas alındığından köle bir anneden doğan çocuklar köle sayılır. Anne hür, baba köle ise doğan çocuklar hür olur. Köle bir kadından doğan çocuğun köle olması kuralının tek istisnası bir insanın kendi câriyesinden doğan çocuğudur. Bir kimsenin kendi babasının kölesi olması söz konusu olamayacağı için böyle bir câriyeden doğan çocuk hürdür. Buna karşılık câriyeden doğan çocuğun babası, efendiden başka bir hür erkek olursa çocuk anneyi izleyerek yine köle olur (Akyılmaz, 2005: 220). Bu konudaki açıklayıcı hususlardan biri, özgür Müslüman baba ile câriye anneden doğan bir çocuğa mahkeme tarafından miras verilmesidir. Bu açıklamaya bir örnek olarak, Tuzla'nın İpsemedizmeno (diğer adıyla Yalancı) köyünden Çerkes Yusuf Ağa b. Mehmet öldükten sonra, cariyesinden doğma kızları Rahime, Emeti, Meryem, Karina ve tahminen dört aylık hamile bulunan çocuğu hür olduklarından tereke bunlara kalmıştı (KŞS., 46, 25/3). Bu konudaki bir başka örnekte de Lefkoşa'nın Korkut Efendi mahallesinden Ayşe adlı kadın öldüğünde miras, annesi bir câriye olan torununa kaldığı örneği tespit edilmiştir (Erdönmez, 2004: 218).

⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin köle edinebilmelerinin yasaklanmasının başlangıcı XVI. yüzyıl ortalarında başlatılmaktadır. Ancak bu yasak sık sık delindiğinden daha sonraları da çeşitli defalar benzer yasaklamalar çıkarılmıştır.

⁹ " [...] her belde ve karyede sâkin ve mevcûd yerli ve yabancı ve müirûr ve ubûr eden ehl-i zimmet kefare ve Yehûd ve Erâmîne-i Acem tâ'ifelerinin emred-i müirâhik hükümüne dâhil olup şer'an cizyeye müstehkuk olan gulâmları gereği gibi takayyüd ve ihtimâm [...] "

Ayrıca aile içerisinde hizmetkârlık yapan câriyeler aile reisinin vefatıyla ortada bırakılmayıp ailenin sahip olduğu çocuklarla birlikte bir vasiye emanet edilmekteydi. Böyle durumlarda câriyelere diğer çocuklar gibi sahibinin mirasından nafaka ve kisve baha takdir edilmekteydi. Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinden vefat eden Müftü Ahmet Hulusi Efendi b. Müftü Hüseyin Efendi'nin kızı Naile Hanım'ın vasisi olan Mustafa Efendi b. Derviş Efendi'nin talebiyle kendisine ve câriyesine aylık üç yüz elli kuruş nafaka tahsis edilmişti (KŞS, 44, 140/1 (H. 23 Zilkade 1273/M.15 Temmuz 1857)).

Kıbrıs'ta kölelerin toplum içerisindeki durumları korunmakta, aşağılanmalarına, hor görülmelerine ve eziyet edilmelerine izin verilmemekteydi. Lefkoşalı Yakup ve Hasan, Arif adlı bir kişinin İbrahim adındaki zenci bir çocuğa hırsızlık yaptığı iddiasıyla mahkemeye şikâyetçi olmuşlar ve şahit yazılmışlardı. Küfür tüm toplum nazarında suç sayılmakla birlikte buradaki zenci çocuğun kişiliğine de aynı saygının gösterildiği anlaşılmaktadır. Nitekim zenci köle çocuğa küfür suçu sabit görülen Arif hapse atılmıştı (Erdönmez, 2004: 218).

Lefkoşa'nın Cami-i Cedit mahallesinden Abdullah oğlu Mustafa, kölesi Hasan'ın azadından sonra vefat etmesiyle terekesinin kendisine ait olduğunu iddia etmiş, fakat azatlı kölenin oğlu aleyhine açtığı davayı kaybetmişti (KŞS, 26, 61/2, H. 9 Rebiülâhir 1222/M. 16 Haziran 1807).

Aynı şekilde köle sahibi olmak, kölelere her türlü muamelelerin yapılabileceği anlamına gelmemekte, kötü muamele şiddetle cezalandırılmaktaydı. Bunlardan birinde Dağ kazasına bağlı Analıyonda köyünde Hüseyin'in kölesi Zenci Mercan'ın kolunu değnek ile vurmaya suretiyle kırmış, oğlunu da tekmeleyerek darp etmişti. Hüseyin olayı her ne kadar inkara kalkışa da yapılan tahkikat neticesinde olay açığa çıkmış ve Hüseyin altı ay süreyle prangaya vurulmuş ve bu süre sonunda serbest kalması kefile bağlanmıştı (BOA., İ.MVL-88/55).

Osmanlı topraklarında köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğin tedricen kaldırılması sürecinde kölelerin daha önceki dönemlerde görülmeyen özelliklerine de şahit olunmaktadır. Bunlardan biri kölelerin diğer özgür kişiler gibi borç ilişkilerine girmiş olmalarıdır. Baf'lı Mehmet b. Süleyman vefat ettiğinde alacaklı kaldığı 190 kişiden biri de Selim adlı bir köleydi (KŞS., 40, 133/1, H. 9 Rebiülevvel 1262/M. 7 Mart 1846). Lefkoşa'nın Tophane mahallesinden vefat eden Arap Mustafa öldüğünde yine Tophane mahallesinden Hacı Ahmet kölesi Mercan'dan 17 kuruş, Emir Ali kölesi Mercan'dan 14 kuruş alacağı kalmıştı (KŞS., 47, 102/10, H. 3 Receb 1282/M. 22 Kasım 1865). Lefke kasabasından vefat eden Mevlid Efendi b. Hasan öldüğünde Hacı Mazhar Bey'in kölesinden 123 kuruş alacağını arkada bırakmıştı (KŞS., 42, 54/2, H. 29 Rebiülevvel 1266/M. 12 Şubat 1866).

Kıbrıs'ta bir câriye yüzyılın başlarında 450-550 kuruş arasında değişen değerlerde satılırken, yüzyılın ortalarında bu fiyat 900-1000 kuruş, Osmanlı yönetiminin sonlarına doğru ise 4000-5000 kuruş miktarlarına kadar ulaşmıştır. Köle ve câriyelerin fiyatları genç yaşlı, iş görüp görmeyeceğine göre değişmektedir. Örneğin yüzyılın ortalarında ortalama bir câriye 2000 kuruş iken iş göremeyecek durumda olan bir câriye 400 kuruş civarındaydı.

Köleliğin kaldırılması sürecinde köle sahiplerinin kölelerine azatlığı vaat etmeleri de yaşanan gelişmeler arasındaydı. Örneğin Girne'ye bağlı Termos köyünden Hasan b. Kasım, kölesi Ahmet'i, kendisine üç yıllık hizmeti sonunda azat edeceğini mahkeme zabıtlarına geçirmişti (KMA., Z.D., 7, s.54, hük.7, H. 5 Zilkade 1279/24 Nisan 1863). Osmanlı imparatorluğunda köle ticaretinin yasaklanmaya başladığı dönemden itibaren Kıbrıs'ta çok sayıda köle sahibince azat edilmişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak sayıda azat edilmiş kölelere rastlanılmaktadır.

Öte yandan köleliğin kaldırılması sürecinde azat edilen kölelerin topluma intibaklarının daha hızlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kıbrıs'ta köleler azat edildiklerinde özgür yaşamlarına herkes gibi olağan biçimde devam etmekteydiler. Azat Lefkoşa'da Tahte'l-kale mahallesinden Hacı Hüseyin b. Abdî'nin azatlı kölesi Zenci Âlime bint-i Abdullah Hatun aynı mahalledeki evini mahalle mescidine vakfetmişti (KŞS., 24, 149/1, H. 19 Rebiülâhir 1229/M. 10 Nisan 1814).

Bir diğerk örnek de Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi'nin azatlı cârîyesi Mâhire bint-i Abdullah Hatun'a bir evin satışındır. İlgili belgede Lefkoşalı Hacı Hasan Lefkoşa'nın Cami-i Cedit mahallesindeki evini Mâhire Hatun'a altı yüz kuruş bedelle satmıştı (KŞS., 33, 73/1, H. 4 Rebiülâhir 1244/M. 14 Ekim 1828).

Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesinden Hacı Ömer Efendi'nin azat etmiş olduğu kölesi Mercan b. Abdullah, 6.707 kuruşluk terekesinden anlaşıldığı üzere geçimini manifatura ticaretiyle sağlamaktaydı (KŞS., 43, 3/1, H. 15 Zilkade 1269/M. 20 Ağustos 1853).

Değirmenlik kazasının Abohor köyünden Yasakçıoğlu Yusuf Ağa'nın azatlı kölesi Zenci Mahbub b. Abdullah'ın Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesinde Kabadayı sokağında bulunan evini müstemilatıyla birlikte 600 kuruşa aynı mahalleden Hüseyin Ağa b. Yasakçı Ali'ye satmıştı (KŞS., 49, 82/1, H. 21 Receb 1285/M. 7 Kasım 1868).

Kaymakam Hafız Bey b. Halil Ağa, evini 1.500 karşılığında zenci kölesi Halime bint-i Abdullah'a sattıktan sonra bedelini almayıp kendisini de bağışlayarak azat etmişti (KMA., Z.D., 7, s.15, hük.1, H. 2 Muharrem 1279/30 Haziran 1862).

Lefkoşa'nın Ebu Kavak Paşa mahallesinden Hacı Abdülkadir'in azatlı kölesi Mercan b. Abdullah aynı mahallede sahip olduğu evi 500 kuruşa azatlı karısı Fatma bint-i Abdullah'a devretmişti (KMA., Z.D., 8, s.23, hük.1, H. 25 Rebiülâhir 1280/9 Ekim 1863).

Lefkoşa'nın Cami-i Cedit mahallesinden Necibe bint-i Abdullah aynı mahalledeki iki evini 280 kuruşa azatlı kölesi Süleyman b. Mustafa'nın oğlu Ali'ye satmıştı (KMA., Z.D., 10, s.18, hük.1, H. 3 Zilhicce 1280/10 Mayıs 1864).

Aya Nakifo (Mesarya) köyünden Hacı Ahmet Ağa'nın azatlı kölesi Zenci Mercan b. Abdullah'ın aynı köyde bulunan mandirasını 950 kuruş karşılığında İbrahim Paşa mahallesi sakinlerinden Kazzaz Hacı Ahmet Ağa b. Mehmet'e satmıştı (KMA., Z.D., 7, s.30, hük.1, H. 21 Rebiülevvel 1279/21 Eylül 1862).

Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesinden mahkeme kâtibi Hüseyin Efendi'nin azatlı kölesi zenci Bahit b. Abdullah, Fenaromeni mahallesinden Gavril kızı Anasta'dan alacağı olan 350 kuruşu mahkeme kararıyla tahsil etmişti (KŞS., 50, 141/4, H. 25 Zilkade 1288/M. 5 Şubat 1872).

Bu örnekler, sayısı arttırılabilmekle birlikte, Kıbrıs'ta azat edilen kölelerin toplumsal hayata adapte olduklarını ve aynı zamanda toplum tarafından hiçbir ayırım gösterilmeksizin kabul gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Osmanlı imparatorluğunda kölelik Avrupa toplumlarından farklı olarak ev hizmetlisi olarak değerlendirilmiştir. Eski dönemlerden itibaren köle ticaretinde önemli bir konumda bulunan Kıbrıs adasının bu özelliği XIX. yüzyıl başında da sürmüştür. Mısır'ın Fransa tarafından işgalinden dolayı Mısır'dan köle ticaretinin yasaklanması adadaki köle ticaretini ve varlığını etkiledi. Şer'iyeye sicil defterlerinden tespit edilebildiği kadarıyla köleler ve cârîyeler evliliklerde ve boşanma kayıtlarında mevr, vefat sonrası tereke kayıtlarında ise herhangi bir eşya gibi fiyatı belirtilerek kayıtlara geçirilmişti. Nüfus defterlerinde ise erkek köleler sayılmış, cârîyelere ise yalnızca şer'iyeye sicillerinde rastlanılmaktadır.

Kıbrıs'ta kölelerden cinayet, tecavüz gibi olaylara karışanlar da bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerin köle edinebilmelerinde dini olarak engel olduğu iddia edilmekle birlikte sınırlı da olsa köle edindikleri tespit edilebilmiştir.

İncelenen belgelere göre köle olmanın her türlü muamelenin gerçekleştirilmesi anlamına gelmediği, köle ve cârîyelerin de belirli haklara sahip oldukları, efendilerinin onlara karşı sorumlulukları bulunduğu belirlenmiştir. Azat edilen kölelerin ise sonrasında diğerk özgür kişilerle aynı statüde yaşamaya devam ettikleri anlaşılmıştır. Nihayetinde ise Osmanlı yönetimi, dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmayarak köleliğin tedricen kaldırılmasına dair çabaları sonucu Kıbrıs'ta kölelik yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalmaya başlamıştır. Özellikle 1847

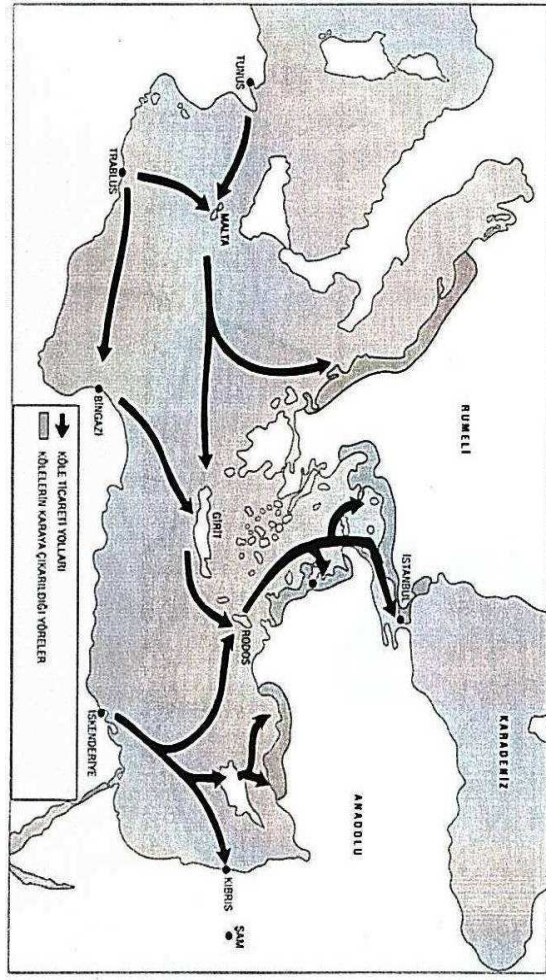
ve 1857 yıllarında köle ticaretini yasaklayan fermanlarla adada kölelik azalmışsa da gerçekleşen uygulamalar yasakların zaman zaman ihlal edildiğini göstermektedir. Ancak köle ticareti yasağının Avrupalı devletlerin telkinleriyle ısrarla sürdürülmesi sonucu yeni köle temin edilememiş; Kıbrıs'ta gerçekleşen azat edilmeler ve ticaretinin yasaklamalarıyla kölelik oldukça azalmıştır. Nihayetinde İngiliz yönetimine geçildikten sonra Kıbrıs'ta kölelik resmen kaldırılmakla birlikte gayri resmî uygulamalarla bir süre daha devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Lütfi Efendi (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Çev. Ahmet Hazarfen), Cilt: VIII, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- AKYILMAZ, Gül (2005). "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IX, S. I-II (Haziran-Aralık 2005), Ankara, s. 206-230.
- AYDIN, M. Akif (1985). *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, M. Akif; Hamîdullah, Muhammed (2002). "Köle", *DİA*, Cilt: XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.237-246.
- BAER, Gabriel (1967). "Slavery in Nineteenth Century Egypt", *The Journal of African History*, Volume: 8, No. 3, Cambridge University Press, Cambridge, s.417-441.
- BOA., C.DH-23/1125 (H. 8 Cemaziyevvel 1215/M.27 Eylül 1800).
- BOA., HR.MKT-140/68 (H. 18 Recep 1272/M. 25 Mart 1856).
- BOA., HR.MKT-233/89 (H. 19 Şaban 1274/ M. 4 Nisan 1858).
- BOA., HR.MKT-240/5 (H. 26 Şaban 1274/H. 11 Nisan 1858).
- BOA., İ.MVL- 49/944 (H. 5 Safer 1259/7 Mart 1843).
- BOA., İ.MVL-88/55 (H. 6 Zilkade 1273/M. 28 Haziran 1857).
- BOA., MVL-783/46 (H. 20 Rebiülevvel 1276/M. 17 Ekim 1859).
- BOA., MVL-784-54 (H. 15 Şevval 1276/M. 6 Mayıs 1860).
- BOA., TŞR.KB.d., Nr. 40, 41, 42, 43 (Kıbrıs Nüfus Defterleri).
- BOZKURT, Gülnihal (1981). "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, S.1-4, Ankara, s.65-103.
- BOZKURT, Gülnihal (1990a). "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.1, Ankara, s.45-77.
- BOZKURT, Gülnihal (1990b). "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, 5-9 Eylül 1990, Cilt: 4, Ankara, s.1499-1532.
- BRAUDEL, Fernand (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt 2, Eren Yayınları, İstanbul.
- CANATAR, Mehmet (2009). "Şer'iyye Sicillerinde Köle Ticareti ve Kölelik Muâmelatı Çerçevesinde Düzenlenen Belgeler", *Arşiv Dünyası*, S.12 (Tarihi Mekânlar ve Kıbrıs Özel Sayısı), s.38-41.
- CİN, Halil (1979). *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*, Ankara.
- ÇİÇEK, Kemal (1992). *Zimmîs (Non-muslims) of Cyprus in Sharia Courts (1110-39 A.H/1698-1726 A.D)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham: University of Birmingham.
- DELEVAL, Cobham Claude (1908). *Excerpta Cyprica: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge.
- DÜNDAR, Recep (1998). *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- ENGİN, Nihat (1988). *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, Y. Hakan (2004). *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Kitap Yayınları, İstanbul.
- ERDÖNMEZ, Celâl (2004). *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- ERGIN, Muharrem (1983). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ESEN, Bülent Nuri (Tarihsiz). *Kölelik ve Hürriyet*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin (1996). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, İstanbul, Beyan Yayınları.
- FISHER, Allan George Barnard; FISHER, Humphrey J. (1971). *Slavery and Muslim Society in Africa: The Institution in Saharan and Sudanic Africa and the Trans-Saharan Trade*, New York, C. Hurst & Co. Publishers.
- GÖKPINARLI, Abdülbaki (2006). *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İstanbul, Derin Yayınları.
- HATAY, Mete (2009). "Servant Slaves, Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)", *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture*, Edit. Michalis N. Michael, Germany, Hubert&Co., Göttingen, s.161-180.
- JENNINGS, Ronald Celile (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York and London, New York University Press.
- KANBOLAT, Hasan; TAYMAZ, Erol (1990). "Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih Toplum*, Cilt 14, Sayı 79, İstanbul, İletişim Yayınları, s.35-44.
- Kıbrıs (Lefkoşa) Şer'iyye Sicil Defterleri (KŞS):** (Numara, sayfa/hüküm) 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54.
- Kıbrıs Milli Arşiv Dairesi (KMA), Zabıt Defterleri (Z.D.):** (Numara, sayfa/hüküm) Nr. 2, 7, 8, 10, 21, 24
- LEWIS, Bernard (1992). *Race and Slavery in the Middle East: an Historical Enquiry*, Oxford University Press.

- LUKE, Sir Harry (1989). *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, London, C. Hurst&Company.
- OGAN, M. Raif (1956). *İslam Hukuku*, Ankara, Alkaya Matbaası.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993a). "Köle", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, MEB., s.300-304.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993b). "Câriye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, MEB., s.259-261.
- PAPADOPOULLOS, Theodore (1965). *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia, Cyprus Research Centre Press.
- PARLATIR, İsmail (1987). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, S. 1-2, Ankara.
- SAK, İzzet (1992). *Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- SAK, İzzet (1994). "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Konya, s.259-266.
- TOLEDANO, Ehud R. (1993). "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)", *Poetics Today*, Vol. 14, No. 3, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Modern Period I, Duke University Press, s.477-506.
- TOLEDANO, Ehud R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti, 1840-1890*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOLEDANO, Ehud R. (2010). *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, (Çev. Hakan Erdem), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, Cilt: I, Ankara, TTK. Yayınları.
- http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf (çevrimiçi)

EK

Kaynak: Toledano, 1994: 22

Harita: Kıbrıs'ın Akdeniz Köle Ticaretindeki Yeri